

7.03

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ОБРАЗІВ У ЦИКЛІ ГРАВЮР В. ЄФІМЕНКА ДО «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»

Спасскова О. П. Художнє осмилення історичних образів у циклі гравюр В. Єфименка до «Слова о полку Ігоревім». У статті вперше зроблено спробу дослідити цикл гравюр В. Єфименка, присвячений давньоруському епосу «Слово о полку Ігоревім». В. Єфименко, видатний одеський художник-графік, один із засновників художньо-графічного факультету ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, присвятив багато років ґрунтовному дослідженню давньоруського епосу «Слово о полку Ігоревім» та створив цикл станкових ілюстрацій до нього. Це монументальні офорти, в яких автор демонструє оригінальні композиційні рішення зі складними ракурсами та психологічною вмотивованістю образів. Художник не просто ілюструє зміст «Слова», а виражає своє розуміння зображуваних подій та по-новому трактує характери відомих історичних персонажів. Але, на жаль, дані твори залишилися поза увагою широкої публіки та мистецтвознавців. Тому в цій роботі поставлено за мету дослідити зазначені гравюри та привернути увагу до творчості В. Єфименка.

Ключові слова: українська графіка, гравюра, офорт, ілюстрація, епос, В. Єфименко.

Спасскова Е. П. Художественное осмысление исторических образов в цикле гравюр В. Ефименко к «Слову о полку Игореве». В статье впервые предпринята попытка исследовать цикл гравюр В. Ефименко, посвященный древнерусскому эпосу «Слово о полку Игореве». В. Ефименко, выдающийся одесский художник-график, один из основателей художественно-графического факультета ЮНПУ им. К. Д. Ушинского, много лет посвятил детальному исследованию древнерусского эпоса «Слово о полку Игореве» и создал к нему цикл станковых иллюстраций. Это монументальные офорты, в которых автор демонстрирует оригинальные композиционные решения со сложными ракурсами и психологической мотивированностью образов. Художник не просто иллюстрирует содержание «Слова», а выражает свое отношение к изображенным событиям и по-новому трактует характеры известных историче-

ских персонажей. Но, к сожалению, данные произведения остались без внимания широкой публики и искусствоведов. Цель этой статьи — исследовать указанные гравюры и привлечь внимание к творчеству В. Ефименко.

Ключевые слова: украинская графика, гравюра, офорт, иллюстрация, эпос, В. Ефименко.

Spasskova O. Artistic interpretation of historical images in the cycle of V. Yefimenko's etchings to "The Tale of Igor's Campaign". In this article we have tried for the first time to study the cycle of gravings by V. Yefimenko devoted to the old Russian epos "The Tale of Igor's Campaign". V Yefimenko (1933–1994) — famous Odessa graphic artist, one of the founders of the artistic and graphic design faculty of K. D. Ushinskyi PNPU. He devoted the whole decade to the profound study of the old Russian epos "The Tale of Igor's Campaign" and created the cycle of illustrations to it. These are monumental etchings where the author demonstrates original compositional decisions with complicated perspectives and psychological background of images. The author pays much attention to the historical characters and heroic motives of the epos. He's not only illustrating the content of "The Tale", but reflects his attitude to the heroic act of Russian warriors, everlasting patriotic feelings, beauty and spirituality.

Problem statement. Rationale. Unfortunately the works of the distinguished Odessa graphic artist Viktor Yefimenko is poorly known to the wide circle of fine art experts and devotees of the Ukrainian art. However, in Odessa he is known as not only the artist, but as a lecturer, culture specialist, brilliant expert in the Ukrainian and world literature. Books and fiction in played a significant role in Yefimenko's life, not less than his fictional works. That is why he created a whole range of graphic works-illustrations to the outstanding works of Ukrainian literature. **Analysis of the latest studies and publications.** Poetics of "The Tale of the Igor's Campaign" was studied by many outstanding literature theorists, where we can distinguish the profound studies of D. Likhachyov and A. Orlov which still have not lost their topicality. Among art critical studies a great significance can be given to the scientific works of V. Favorskyi who is a famous illustrator of "The Tale of the Igor's Campaign". V. Yefimenko's gravings are left without the attention of the contemporary Ukrainian art critics. Today there is no profound art critical analysis of his works.

Work objective and tasks. The objective of our study is the analysis of the cycle of gravings by V. Yefimenko to "The Tale of the Igor's Campaign". We consider our task to be the study of the problem of artistic conception of historical images and the interrelation of traditional and innovatory in the mentioned works of the artist.

Graphic letters were at first planned not as book illustrations, but as mounted works. Totally there have been created two gravings cycles. Yefimenko was working on the first series of 15 etchings from 1975 to 1979. His first tries have not left him satisfied. Trying to avoid redundancy, artist was passionately searching for the expressive form of representing spiritual world of the characters from this formidable monument of the world literature. For the first time great letters of the mounted graphics devoted to "The Tale of the Igor's Campaign" were presented at the exhibition devoted to the 60 years from the South Ukrainian K. D. Ushinskyi National University founda-

Рецензент статті: Тарасенко О. А., доктор мистецтвознавства, професор, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

tion (1981) and immediately attracted attention because of the unusual decision.

The second series from 19 etchings was created from 1978 to 1985 and in 1986 it was presented in Moscow at the All-Union exhibition "The Tale of the Igor's Campaign" in artists' illustrations". The level of the exhibition was defined by the graphic sheets of V. A. Favorskyi, a well known classic of book illustrations. Series of etchings made by the lecturer of the artistic and graphic faculty, Viktor Yefimenko, were exhibited among the etching of such famous artists as D. Bisti, G. Yakutovich. This was the largest series presented at that exhibition.

Such works as "In the field", "The Battle with the Cumans", "Buitur-Vsevolod", "Svyatoslav's golden word" are created in historically common representation. The artist shows the events back after the author of "The Tale", represents them in living images. In these etchings we see that composition is one of the strongest Yefimenko's sides. Another particular feature of the skilful artist — psychological background of his work, representing the feeling of doom, worries, atmosphere of war what demands virtue and bravery. In these works we feel pathos, desire for heroic deeds and the general tragic state of this situation. Such moments are represented by the symbolic language of general forms, strong and a bit dry constructive drawing based on the excellent anatomy knowledge, as well as complicated angles, the feeling of increasing dynamics. These works are of monumental character. Viewer's look catches what takes place under the low horizon, rising above the Wild steppe we watch over the fortune of brave warriors.

Involuntarily parallels with the illustration to this work made by the outstanding soviet graphic Volodymyr Favorskyi come to our mind. Viktor Yefimenko was inspired by his works that was a so-called role model, even though to approaches to the topic were different: styled close to the old Russian miniature, epic and poetized — in Favorskyi's works and more academic in shape, with elements of secession, dramatic by their world perception — in works of Odessa graphic. Various types of gravings were suggested V. Yefimenko. We can see their series united in triptychs as well as separate sheets. But they are united not by the plot, but by the compositional unity, contributing to our impressions about the heroes of this epic poem. The poetic style of the work, spirituality of its characters can be seen in how the artist showed Igor, how high-mindedly he imagines Yaroslavna.

Therefore, we can state that the graphic works of V. G. Yefimenko devoted to "The Tale" are distinguished by the deep interest to the national history, what is represented in the flawless depiction of details, understanding pagan and Christian symbolic, truthful depiction of historic events and characters what, obviously, would be impossible without the long rigorous study of historic and literature sources.

Odessa artist rested upon the experience of his predecessors, who studied this material, such as V. Favorskyi, what didn't prevent him from creating absolutely unique and original works. But, in our opinion, the main thing was that V. Yefimenko was trying to bring the idea of "The Tale", its spiritual dimensions which laid in both praising high moral qualities of our predecessors and their heroism, bravery, strong spirit as well as realizing the reason why Russian dukes lost in the battle with humans, which happened because of separation, desire for personal fame and power. But unfortunately those works

were left without attention from the wide public and art critics. That is why in this work we set as an objective to study the abovementioned gravings and bring attention to V. Yefimenko's works.

Keywords: ukrainian graphics, engraving, etching, illustration, epos, V. Yefimenko.

Постановка проблеми. Актуальність теми.

Творчість видатного одеського художника-графіка Віктора Єфименка (1933–1994), на жаль, мало відома широкому колу мистецтвознавців та поціновувачів українського мистецтва. Хоча в Одесі він відомий не лише як художник, а як викладач, культуролог, прекрасний знавець української та світової літератури. Книжки, художня література мали в житті Єфименка не менше значення, ніж художня творчість. Тому він і створив низку прекрасних графічних робіт — ілюстрацій до видатних творів української літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Поетику «Слова о полку Ігоревім» досліджували багато видатних літературознавців, зокрема слід згадати ґрунтовні дослідження Д. Ліхачова, А. Орлова, що не втратили своєї актуальності і в наш час. З-поміж мистецтвознавчих досліджень велике значення мають наукові праці В. Фаворського, який є відомим ілюстратором «Слова о полку Ігоревім». Гравюри В. Єфименка залишились поза увагою дослідників сучасного українського мистецтва. На сьогодні немає жодного ґрунтовного мистецтвознавчого дослідження щодо його творчості.

Мета статті та завдання. Метою нашої розвідки є аналіз циклу гравюр В. Єфименка до «Слова о полку Ігоревім». Своім завданням ми вважаємо дослідження проблеми художнього осмислення історичних образів, а також взаємозв'язку традиційного та новаторського у згаданих роботах художника.

Виклад основних результатів дослідження.

В. Єфименка завжди цікавила історія Київської Русі. Він сприймав її як частину світової духовної культури. Упродовж десяти років — 1975–1985 — художник працював над створенням серії офортів «Слово о полку Ігоревім». Графічні листи спочатку планувалися як станкові роботи, а не як книжкові ілюстрації. Сестра художника, Тетяна Георгіївна Єфименко, розповідала, що в прагненні досягнути класичний твір Давньої Русі Віктор Георгійович читав текст старослов'янською мовою. Тема повністю захопила його. «Ідучи з роботи, я завжди заходила до брата. І коли його дружина говорила: "Він пішов до Ігоря", я розуміла, до якого Ігоря, і йшла в майстерню, де він показував свої роботи», — розповідає Т. Єфименко (цитуються бесіда автора з Т. Єфименко 18 жовтня 2015. — Прим. авт.). Усього було створено два цикли гравюр. Над першою серією з 15 офортів Єфименко працював з 1975 по 1979 рік.

Уперше великі листи станкової графіки (50 × 40) на тему «Слово о полку Ігоревім» були

представлені на виставці, присвяченій 60-річчю утворення Південноукраїнського національного університету ім. К. Д. Ушинського (1981), і одразу звернули на себе увагу незвичайністю рішення. В інтерв'ю Віктор Георгійович це пояснив так: «Мені здається, що традиційне тлумачення “Слова” не зовсім вірне. Я зробив такий висновок, вивчаючи сам текст і нові праці про нього. Адже ми знаємо, що великий твір тим і великий, що в ньому багато нашарувань. Кожне покоління, кожне сторіччя має відкрити новий шар. Ігор і герой — і не герой. Девіз його — “Без перемоги немає повернення додому” — можна розглядати по-різному. В ім'я чого перемога? В ім'я слави та честолюбства? “Слово” для мене не тільки привід для роздумів про сучасність. Ставиться до нього так — значить збіднювати цей дуже складний твір. Він для мене — джерело глибоких думок, невичерпне джерело образів...» [1: 3].

Перші підступи до теми не влаштували майстра. Прагнучи уникнути багатослів'я, художник завзято шукав виразну форму для передачі духовного світу героїв величного пам'ятника світової літератури. За словами Ю. Валюка, «Віктор Георгійович створив дві серії робіт, тому що він ніяк не міг зупинитися, зробити серію і поставити в кінці крапку. Друга серія розросталася з кожним днем і ставала все більшою і більшою» (цитуються бесіда автора з Ю. Валюком 23 березня 2015. — Прим. авт.). Друга серія з 19 офортів була створена з 1978 по 1985 рік і в 1986 представлена в Москві на Всесоюзній виставці «“Слово о полку Ігоревім” в ілюстраціях художників». Рівень виставки був визначений вже тим, що її відкривали графічні аркуші В. Фаворського, званого класика книжкової ілюстрації. Поруч із гравюрами таких відомих художників, як Д. Бісті, Г. Якутович, експонувалася серія офортів викладача художньо-графічного факультету Віктора Єфименка. Це була найбільша серія, представлена на виставці.

Такі твори, як «У похід», «Битва з половцями», «Буйтур-Всеволод», «Золоте слово Святослава», створені в історично-побутовому трактуванні. Художник зображає події слідом за автором «Слова», втілює їх у живих образах. По цих офортах видно, що композиція — одна з найсильніших професійних сторін Єфименка. Ще одна прикметна риса майстерності художника — психологічна вмотивованість сюжету, передача відчуття приреченості, тривоги, атмосфери війни, що вимагає доблесті й відваги. У цих роботах відчувається пафос, прагнення подвигу і весь трагізм ситуації. Подібні моменти передані символічною мовою узагальнених форм, міцним, трохи сухуватим конструктивним малюнком, в основі якого прекрасне знання анатомії; а також — складними ракурсами, відчуттям наростаючої динаміки.

Мимоволі напрошуються паралелі з ілюстраціями до цього твору видатного радянського

графіка Володимира Фаворського. Віктор Єфименко надихався його творчістю, яка була своєрідним еталоном, при всій відмінності підходів до вирішення теми: стилізовані під давньоруську мініатюру, епічні та опоетизовані — у Фаворського, більш академічні за формою, з елементами сецесії, драматичні за світовідчуттям — у одеського графіка В. Єфименко запропонував різноманітне вирішення гравюр. Це і серії, об'єднані в триптихи, і окремі аркуші. Але всі разом вони пов'язані не сюжетом, а композиційною єдністю, доповнюючи наше уявлення про героїв епічної поеми.

У триптиху «У похід» (іл. 1) автор звертається до героїчної тематики, зображуючи героя і народ. Митець змальовує конкретний момент повісті: «Тоді Ігор глянув на світле сонце і побачив, що прикрило воно все його військо пільмою. І сказав Ігор до дружини своєї: “Браття і дружино! Краще убитим бути, ніж полоненим бути; так сядемо, браття, на свої бистрі коні, та подивимося на синій Дон”. Пристрасть князю розум охопила, і бажання пізнати Дону Великого заступило йому лихе прощтво» [6: 65].

У центральній частині триптиха Ігор зображений в образі полководця, його фігура монументальна, тут можна провести паралелі з найбільшими кінними скульптурами, такими як пам'ятники Марку Аврелію, кондотьєру Гаттамелаті та іншими. Автор вирішує зобразити і коня, і Ігоря анфас, що досить складно. Такі самі ракурси вибрав для своїх героїв Віктор Васнецов у картині «Богатирі» (1881–1898). Позаду Ігоря, на небі, художник зображує сонячне затемнення — передвістя нещастя, розгрому війська Ігоря. Цей важливий момент був описаний у середньовічних літописах, тому на нього звертали увагу багато художників, що ілюстрували «Слово», наприклад Фаворський, Якутович, Бісті, Кобуладзе та інші. Праворуч і ліворуч зображено численну дружину Ігоря, що виступила разом із ним у похід на половців, списи дружинників воїновничо підняті. Схоже зображення війська — на картині Дієго Веласкеса «Здача Бреди» (1634–1635), а також, що ближче до нашої теми, на іконі середини XV ст., яка присвячена битві новгородців із суздальцями. Художник не випадково вибирає триптих, який нагадує давню ікону-складень, що зовсім не властиво для графічних зображень того часу. Це, а також кінематографічність зображення і відсутність лінії горизонту, допомагає домогтися масштабності зображуваних подій.

Наступні графічні аркуші також можна було б об'єднати в триптих. Це «Буйтур-Всеволод» (іл. 2), «Битва з половцями» (іл. 3) і «Давньоруський воїн» (іл. 4). У роботі «Битва з половцями» на прикладі двох кінних фігур нам показано хід бою. Автор знову обрав низьку точку зору, яка підкреслює монументальність, велич того, що відбувається. Унизу, замість лінії горизонту,

ми бачимо тіла повалених людей. А весь аркуш займають фігури двох воїнів. Це символічне зображення першої частини битви, коли військо Ігоря здобуло короточасну перемогу над половцями. За основу композиції Єфименко бере канонічне зображення Георгія Переможця, але, замість Змія, руський воїн протикає списом половця, що символізує споконвічну битву добра зі злом. У верхньому куті зображено бій двох птахів. Порівняння руських воїнів із соколами, яке притаманне фольклорним творам, дуже часто вживається в «Слові». На двох інших аркушах, що зображують воїнів, Єфименко знову використовує так звану «жаб'ячу» перспективу, яку так любив Андреа Мантенья. Відчуття землі нам дають тільки скіфські баби, які знаходяться в нижніх кутах офортів. Якщо не брати до уваги цю маленьку деталь, то перед нами постають кінні фігури славних руських воїнів, що ширяють у небі.

Ще один триптих «Битва» (іл. 5) можна порівняти з картиною Васнецова «Після побоїща Ігоря Святославовича з половцями» (1878), однак автор знаходить своє композиційне вирішення цієї теми. «У трагічному пафосі смерті Васнецов хотів висловити велич і самовідданість воїнів; розміщенням фігур полеглих художник показав, що русичі боролися до останнього подиху і падали останніми на трупи своїх ворогів, інші, вмираючи, розкидали широко свої могутні руки, наче хотіли і мертвим тілом прикрити, захистити рідну землю», — пише Н. Моргунов про картину В. Васнецова [4: 162]. Єфименко прагнув висловити дещо іншу ідею. Тому у центральній частині триптиха над полеглими воїнами підноситься, як монумент, велична, владна фігура Ігоря, який не дивлячись на поранення і повалений стяг, що символізує поразку, вольовим жестом руки закликає своє військо на битву. У цей же час, на бокових частинах триптиха зображені вцілілі воїни. Ці невеликі фрагменти пройняті глибоким символізмом. Праворуч розташована напівфігура людини, яка ніби постає над тілами загиблих. Її обличчя звернене до темного сонця, що піднімається над полем. Можливо, це відсилка до знамення про поразку, на котру не звернув увагу Ігор і був переможеним? Зліва зображена фігура, яка припала до стягу із зображенням Спасителя Нерукотворного, ніби просячи захисту у Бога. Слід звернути увагу, що, незважаючи на повержений прапор у центральній частині, стяг із образом Христа залишився стояти як символ непорушної духовності Київської Русі, як протиставлення язичникам-половцям. Можливо, Єфименко надихався роботами П. Коріна на схожу героїчну тематику, такими як «Олександр Невський» (1942), «Дмитро Донський. Ранок Куликової битви» (1951).

Момент розгрому війська Ігоря і взяття його в полон Єфименко супроводжує символічним офортим «Повергнутий» (іл. 6). Художник зображує князя у вільному падінні на тлі величезного сонця,

яке з'являється в багатьох ілюстраціях до «Слова» Єфименка. Він вкладає в цю роботу великий сенс, тому що цієї миті не просто відбувається ураження Ігоря, а й усвідомлення всіх помилок, яких він припустився. Професор Д. Лихачов із цього приводу писав: «Ігор був схоплений і пов'язаний, він мужньо прийняв провину на себе і в тяжкому роздумі про долю свого народу каявся в злочинах, скоєних ним проти простих селян під час міжусобних війн» [3: 11]. Цієї миті Ігор пов'язує свою нинішню поразку з міжусобними війнами, які він вів із іншими руськими князями. І глибоко розкаюється у скоєному. Він згадує втрати в битві: «Де нині улюблений мій брат? Де нині брата мого син? Де чадо народження мого? Де бояри думаючи, де мужі хоробрі, де ряд полчний? Де коні і зброя дорогоцінна?» [6: 69].

Єфименко продовжує тему покаяння у гравюрі «Полон» (іл. 7), де грає на контрастах. Він зображує сильне, мускулисте тіло князя, яке згорбилось від усвідомлення поразки і відчаю. «Удруге кається Ігор, перебуваючи в полоні у свого колишнього союзника — хана Кончака. Ігор мав цілковиту рацію, пояснюючи свою поразку від половців своїми попередніми міжусобними війнами з іншими російськими князями. Ворогуючі між собою князі не могли чинити опір страшному ворогові Русі, об'єднаному тоді під владою хана Кончака» [3: 12]. Попри сильне тіло, дух Ігоря зломлений. Автор підкреслює це такими символічними деталями як зламаний меч у руках князя, а також зламане древко списа позаду нього. Композиційно це передається за рахунок контражуру: темна фігура Ігоря на тлі величезного білого сонця, яке займає практично весь аркуш.

Важливим ідейним моментом, який проілюстрував Єфименко, є Золоте Слово київського князя Святослава Всеволодовича (іл. 8). Це звернення до всіх князів Київської Русі з проханням об'єднатися і захистити свої землі. Літературознавець А. Орлов пише: «Як старший у роді, звертається він до Ігоря і Всеволода зі словами пекучого докору за поспішність їх походу проти половців і самовпевненість у гонитві за славою. Він віддає належне їх безмірній хоробрості, але тим болючіше відчуває їх нехтування його великокнязівським авторитетом. Ніби з вуст Святослава йдуть далі звернення в усі сторони Русі зі словами полум'яного заклику князів «поблюсті» золотий стіл київський, виступити «за кривду цього часу», «за землю Руську, за рани Ігореві, буєго Святославича» [5: 375]. У цій гравюрі художник зображує князя Святослава, який закликає всіх руських князів на допомогу Ігорю і на захист руських земель. Центральною фігурою в роботі ми бачимо київського князя, чия фігура, через жест руки, пов'язана із зображенням Христа Пантократора. Це один із головних образів в іконографії Христа, де Він зображений як Небесний Цар і Суддя. Унизу, перед Святославом, зібралися руські князі,

Іл. 1. В. Єфименко. У похід. Іл. до «Слова о полку Ігоревім». Триптих. 1978-1985. Офорт

Іл. 2 В. Єфименко. Буйтур-Всеволод. Іл. до «Слова о полку Ігоревім». 1978-1985. Офорт

Іл. 3 В. Єфименко. Битва з половцями. Іл. до «Слова о полку Ігоревім». 1978-1985. Офорт

Іл. 4 В. Єфименко. Давньоруський воїн. Іл. до «Слова о полку Ігоревім». 1978-1985. Офорт

котрі об'єдналися, як він і хотів. На жаль, усіх їх важко ідентифікувати, крім, хіба що, однієї фігури, на спину якої накинута вовча шкура. Йдеться про полоцького князя Всеслава, якого багато дослідників описують як мудрого та справедливого князя, який, разом із тим, був волхвом і умів перетворюватись на вовка. Так, Д. Леонардов, автор найбільш докладного дослідження про полоцького князя, писав: «“Слово” створює Всеславу світлий ореол відважного воєначальника, доброго правителя, справедливого судді і народного героя. Фантастика простих людей і поетика народних творців виробили з історичного

Всеслава тип казково-віщого перевертня, який “вдень людей судить і радить князям, а вночі рискає вовком”» [8]. Така деталь свідчить про глибоку обізнаність Єфименка з історичним матеріалом та намагання правдиво відтворити всі деталі «Слова». Над усіма героями даного офорта зображений меч у піхвах, на якому сидить білий птах. Перш за все, меч — це символ війни, але в даному випадку він, швидше за все, служить емблемою князівської влади і незалежності.

Як згадують колеги Єфименка, для частини студентів Віктор Георгійович організував вечірній

Л. 5 В. Єфименко. Битва. Іл. до «Слова о полку Ігоревім». Триптих. 1978–1985. Офорт.

Л. 6 В. Єфименко. Повергнутий.
Іл. до «Слова о полку Ігоревім».
1978–1985. Офорт

Л. 7 В. Єфименко. Полон.
Іл. до «Слова о полку Ігоревім».
1978–1985. Офорт

Л. 8 В. Єфименко. Золоте Слово
Святослава. Іл. до «Слова о полку
Ігоревім». 1978–1985. Офорт

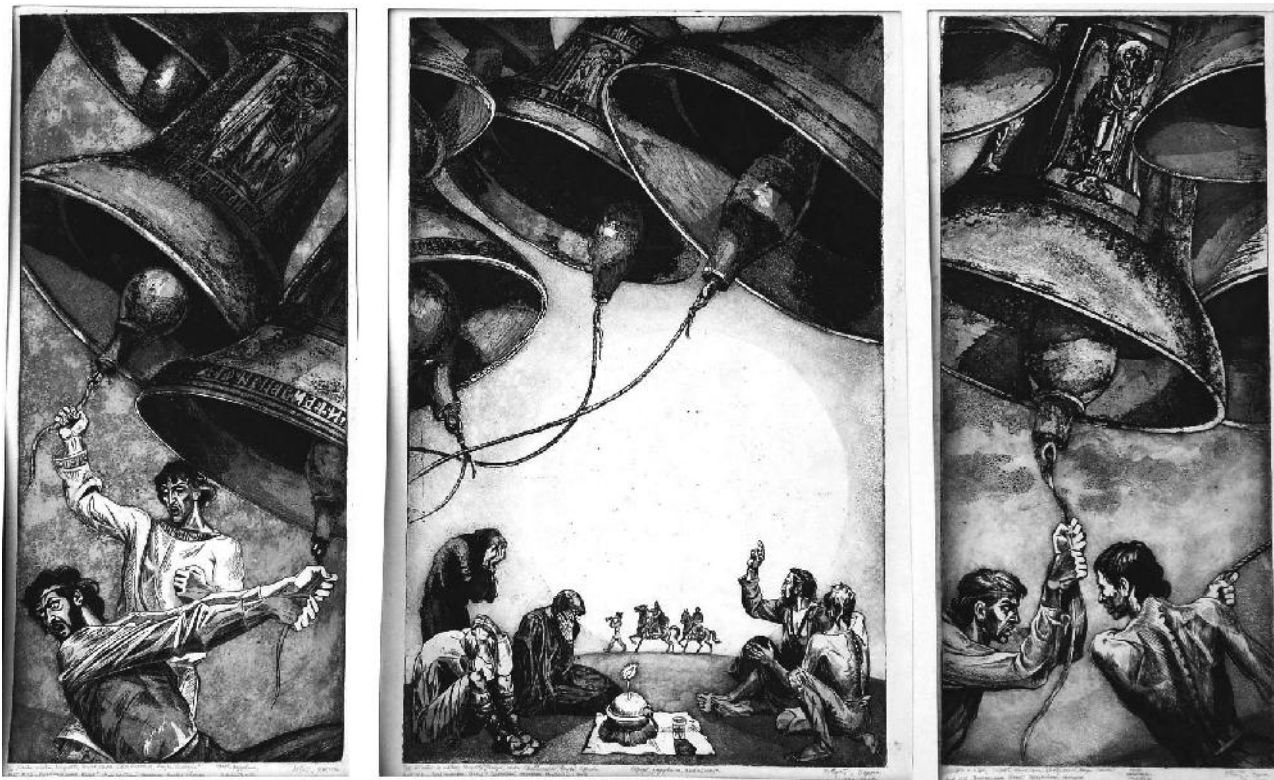
малюнок, де учасники позували один одному, працюючи разом із викладачем. Часто вибиралися моделі, необхідні в роботі над «Словом». До цього процесу залучалися і викладачі, які підтримували творчі починання Єфименка. Наприклад, для фігури Ярославни, у відповідному костюмі, позувала Ольга Тарасенко, зараз — професор, доктор мистецтвознавства. Образ Ярославни (іл. 9) — це образ героїні, яка постає перед глядачем ніби на сцені, де сонце, немов театральний прожектор, а руська земля — лаштунки, або, скоріше, вмілі декорації. Навіть сама композиція триптиха нагадує східні ширми з видами пейзажу. А низька лінія горизонту надає монументальності цим офортам. Варто звернути увагу, що сама земля виконана у формі сфе-

ри, що є нагадуванням створених іншими одеськими художниками картин, таких як «Політ» (1965) А. Ацманчука і пейзажів Ю. Єгорова. Не тільки пейзаж і оточення підказують нам про велич цього персонажа, а й сама фігура нагадує про свій статус і важливу роль у «Слові». «Це, на мою думку, психологічно одна з найбільш сильних композицій, що передає образ вірної жінки, яка вміє чекати», — пише В. Кудlach у статті, присвяченій виставці творів Єфименка [2: 3].

Пояснюючи своє розуміння відомого фрагмента «Слова» про плач Ярославни, Фаворський писав: «П'ята картина — це плач Ярославни: ранній ранок, сонце встає, туман поступово йде, зі стін Путивля далеко видно, річка, ліси, вітер жене хмари.

Іл. 9 В. Єфименко. Ярославна. Іл. до «Слова о полку Ігоревім». Триптих. 1978–1985. Офорт

Іл. 10 В. Єфименко. Повернення Ігоря. Іл. до «Слова о полку Ігоревім». Триптих. 1978–1985. Офорт

І згорьована по чоловікові Ярославна звертається і до сонця, і до вітру, і до річки і просить їх допомогти Ігорю і його воїнам, вірно думаючи, що з ними нещастя і що мучить їх спрага і втома в далекому степу» [7: 301]. Трагування цього образу художниками відрізняється не тільки композиційно, а й ідейно. На відміну від героїні Фаворського, яка показує всю свою емоційність глядачам, Ярославна Єфименка тримає свої емоції глибоко в собі і тільки широко відкриті очі видають увесь біль і страждання, що випали на її долю.

Триптих «Повернення Ігоря» (іл. 10) розповідає про повернення князя на Руську землю. «Ігор утікає з полону, він повертається не до війни, а до світу, до Ярославни, до “країн” і “міст”, що радіють його поверненню», — описує цей момент академік Д. Лихачев [3: 18]. У гравюрах Єфименка зображена реакція народу одночасно на новину про полон князя і про його повернення. У центральній частині триптиха на першому плані автор змальовує людей, які оплакують Ігоря, але є серед них і ті, що помічають фігуру князя на горизонті. А в цей час — на бокових частинах триптиха зображено, як дзвонарі дзвонять у дзвони, повідомляючи радісну звістку про повернення князя. Таким чином, автор показує нам причинно-наслідковий зв'язок подій у їх часовій послідовності.

«Я зрозумів для себе, — розповідав Віктор Георгійович, — що “Слово” хвилює мене, перш за все, як твір поетичний і філософський, а не як історичний опис конкретної події. А раз так, то поетичний ряд, точніше, фігуру невідомого нам поета, хотів зробити головним героєм своєї серії — не зображати його, а відчувати його в кожному місці. У роботі над серією були у мене навіть свої філологічні відкриття. Думаю, що кожного, хто глибоко вжився у світ “Слова”, хто порівнює всі поетичні переклади, чекають такі дивовижні хвилини прозріння. “Слово” сучасне, воно не стало пам'ятником, монументом із минулого. Сучасне тому, що співзвучне нашому і, переконаний, будь-якому часу, в кожному із вдумливих читачів “Слово” будить свої асоціації» [1: 13]. Звідси — і лірична, і патетична теми в серії гравюр, а точніше, їх сплав, перетин, у результаті яких народився новий твір образотворчого мистецтва.

Висновки. Отже, можемо стверджувати: графічні роботи В. Єфименка, присвячені «Слову», вирізняються глибоким інтересом до національної історії, що проявляється у досконалому зображенні деталей, розумінні язичницької та християнської символіки, правдивому зображенні історичних подій та персонажів, і це, звичайно, було б неможливо без тривалого напруженого вивчення історичних та літературних джерел.

Одеський художник спирався, зокрема, і на досвід своїх попередників, котрі опрацьовували даний матеріал, таких як В. Фаворський, що не завадило митцю створити цілком самобутні, оригінальні твори. Але головним, на нашу думку, є те, що В. Єфименко прагнув донести ідею «Слова», його духовні виміри, котрі полягали як в уславленні високих моральних рис наших предків, їх героїзму, мужності, сили духа, так і в усвідомленні причин поразки руських князів у битві з половцями, яка сталась через розбрат, прагнення до особистої слави та влади.

Література:

1. Ефименко В. Г. Навсегда современное слово [Текст] / В. Г. Ефименко // Вечерняя Одесса. — 1988. — № 30. — С. 13.
2. Кудлач В. «О Руская земле! Уже за шеломянемь еси!..» [Текст] / В. Кудлач // Вечерняя Одесса. — 2013. — № 64. — С. 3.
3. Лихачев Д. С. Слово о походе Игоря Святославича [Текст] / Д. С. Лихачев // Слово о полку Игореве. — Л. : Сов. писатель, 1967. — С. 5–39.
4. Моргунов Н. С. Васнецов : Жизнь и творчество [Текст] / Н. С. Моргунов, Н. Д. Моргунова-Рудницкая. — М. : Искусство, 1962. — 460 с.
5. Орлов А. С. Слово о полку Игореве [Текст] / А. С. Орлов, С. К. Шамбинаго. — М. : Изд-во АН СССР, 1941. — 402 с.
6. Русская литература XI–XVIII вв. [Текст] / Под ред. Г. И. Беленький, П. А. Николаев и др. — М. : Худож. лит., 1988. — 493 с.
7. Фаворский В. А. Литературно-теоретическое наследие [Текст] / В. А. Фаворский. — М. : Советский художник, 1988. — 456 с.
8. Фундаментальная электронная библиотека русская литература и фольклор [Электронный ресурс] / О. В. Творогов. Всеслав Брючиславич // Энциклопедия «Слова о полку Игореве». — Спб. : Дмитрий Буланин, 1995. — Т. 1. — С. 256–261. — Режим доступа : <http://feb-web.ru/feb/slovenec/es/esl/esl-2562.htm>. — Название с экрана.

References:

1. Efimenko V. G. Navsegda sovremennoe slovo. Vechernyaya Odessa, 1988, No 30, p. 13.
2. Kudlach V. «O Ruskaya zemle! Uzhe za shelomyanem' esil!..». Vechernyaya Odessa, 2013, No 64, p. 3.
3. Likhachev D. S. Slovo o pokhode Igorya Svyatoslavicha. Slovo o polku Igoreve. Leningrad, Sov. pisatel', 1967, pp. 5–39.
4. Morgunov N. S. Vasnetsov : Zhizn' i tvorchestvo. Moscow, Iskusstvo, 1962, 460 p.
5. Orlov A. S. Slovo o polku Igoreve. Moscow, Izdatel'stvo AN SSSR, 1941, 402 p.
6. Russkaya literatura XI–XVIII vv. Pod redaktsiey G. I. Belen'kiy, P. A. Nikolaev i dr. Moscow, Khudozhestvennaya literatura, 1988, 493 p.
7. Favorskiy V. A. Literaturno-teoreticheskoe nasledie. Moscow, Sovetskiy khudozhnik, 1988, 456 p.
8. Fundamental'naya elektronnyaya biblioteka russkaya literatura i fol'klor. O. V. Tvorogov. Vseslav Bryachislavich (Entsiklopediya «Slova o polku Igoreve»). Spb. : Dmitriy Bulanin, 1995. — T. 1, pp. 256–261. Available at : <http://feb-web.ru/feb/slovenec/es/esl/esl-2562.htm>.